

Мартинчук С.В.

здобувач

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

МАНУФАКТУРНЕ ВИРОБНИЦТВО ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII - НА ПОЧАТКУ XIX СТ.

На початку XIX ст. промисловість в Україні була в основному представлена ремісничими майстернями. Одночасно з ними діяли нечисленні мануфактури. Зародження мануфактур відбувалося на основі сільських промислів, міського ремесла та кустарного виробництва кількома шляхами: виробник ставав підприємцем; торгівельний капітал підпорядковував промислове виробництво; мануфактури засновували приватні особи та держава [4, с. 155].

Мануфактура - підприємство, базоване на ремісничій техніці, поділі праці, вільнонайманій робочій силі. Ця стадія розвитку промисловості історично передувала великому машинному виробництву. У Волинській губернії існувало декілька типів мануфактур - розсіяна (децентралізована), централізована і змішана. За формами власності мануфактури поділялися на державні (казенні) і приватні (шляхетські, купецькі, змішані та ін.), за характером праці - на капіталістичні (орієнтовані на використання найманої праці), кріпосницькі (робочою силою в них були залежні селяни), і змішані.

Технічною передумовою для створення мануфактур було широке використання водяного колеса. Серед водяних млинів були переважно дрібні, що мали по одному або двоє коліс. Наприкінці XVIII ст. у Луцькому повіті діяло 143 млини з одним колесом і 36 - з двома, у Кременецькому - відповідно - 73 і 123, Володимирському - 173 і 52. Зустрічалися й більші млини: на території Володимирського повіту працювало 8 млинів з трьома колесами, чотири - з чотирма і три - з п'ятьма [5, с. 43].

Примітивними мануфактурами були підприємства з виробництва скла - гуті. Наприкінці XVIII ст. у Волинській губернії переважали підприємства, де працювало 15-20 кріпосних робітників, хоч іноді поміщики-власники застосовували й найману працю. Так, із 9 гут західноволинського регіону найману працю використовували лише три (Куклянська і Каноницька Луцького, Суразька Кременецького повіту), кріпосну - шість (Городельська, Станіславицька, Шклянська, Пікулінська, Макечківська Кременецького повіту і Лісовська Луцького повіту). Переважна більшість гут працювала на

місцевому матеріалі, лише дві - Суразька і Городельська - отримували матеріал з Корця [5, с. 44].

В с. Гута Рівненського повіту з 1765 р. працювала скляна мануфактура, яка належала поміщикаві, котрий і забезпечував виробництво всім необхідним зі своїх маєтків. Заклад виробляв просте скло, яке збувалося на локальному ринку. Прибуток мануфактури складав 90 руб. сріблом за рік. [7, с. 143]

За 1836 р. збереглася відомості про дві гуди мануфактурного типу, одна з яких знаходилася в Луцькому повіті. На цьому підприємстві сотня пляшок продавалася за 3 руб., склянок - 75 коп., а чарок - 50 коп. [1, арк.18].

Виявлення в басейні річки Корчик, притоки Случі, покладів якісних каолінових, бентонітових і пегматитових глин, наявних великих запасів промислового піску, польового шпату та інших необхідних матеріалів, багатий місцевий землевласник і поціновувач «білого золота» князь Ю. Чарторийський створив 1784 р. у своїй вотчині, містечку Корець поблизу Новограда-Волинського, першу на території сучасної України порцелянову мануфактуру [3, с. 259].

У 1799 р. розпочалося спорудження фаянсової мануфактури у містечку Гродниця на правому березі р. Случ. Вже у 1807 р. підприємство випускало фаянсову продукцію. А 1803 р. у містечку Баранівка, що також розташовувалось поблизу Случі, під керівництвом Міхаеля де Мезера, який роком раніше викупив у місцевої поміщиці Гагаріної земельну ділянку, почалося спорудження приміщень для нової порцелянкової мануфактури. 1815 р. російський уряд дозволив власникові баранівської мануфактури право ставити державний герб на виробках, а також виділив фінансову допомогу на розвиток виробництва [3, с. 262].

Широкого розповсюдження на Волині досягло залізорудне виробництво. Так, якщо у 1816 р. мануфактур по виробництву заліза з кількістю робітників 15 і більше працювало лише шість, то у 1846 р. лише в Житомирському повіті таких було вісімнадцять [2, арк.120].

У містах і містечках Волинської губернії мануфактури так званого розсіяного типу були найчисельнішими саме в суконній промисловості. Вони ґрунтувалися як на праці залежних селян, та і на вільнонайманій робочій силі. Загалом, на початку ХІХ ст. (у 1804 р.) у Волинській губернії працювало 4 суконні мануфактури, на яких працювало 330 робітників. На 21 верстаті вони за рік виробили трохи більше 27 тис. аршинів сукна, переважно солдатського [8, с. 19]

Центром розвитку суконної мануфактури стали Заславський та

Володимирський повіті губернії. У 1809 р. на Волині працювало 9 суконних мануфактур, у 1814 р. - 13, а в 1816 р. - 20. Щоправда, у 1814 р. із 13 мануфактур 8 були дрібними (кількість верстатів на кожній з них не перевищувала трьох). За соціальним станом власники цих підприємств поділялися так: шестеро з них були чиновниками, а семеро - так званими «содержателями» із дрібних купців. На всіх 13 мануфактурах було 72 верстати, а загальне виробництво сукна та іншої продукції складало 67 630 аршин на рік.

Більшість суконних мануфактур на Волині ґрунтувалися на найманій праці. У суконне виробництво активно вкладали кошти купці. Уже в 1814 р. у Волинській губернії проявилася чисельна перевага купецьких суконних мануфактур над поміщицькими, а в 1832 р. вона стала кількаразовою. Не слід також забувати, що купці також орендували деякі поміщицькі підприємства. У списках власників або орендаторів суконних фабрик Волині за 1828 р. було декілька іноземців: Бейз у Заславі, Фромерт у Полонному, Гібнер у Черняхіві, Гааге й Шмідт у Горохові, Галле в Куневі [6, с. 17]

Наприкінці ХУІІІ ст. значна мідноливарна мануфактура - гамарня - діяла в с. Старий Тараж Кременецького повіту. Тут виготовляли не тільки устаткування для гуральництва, а й різний посуд на ринок (близько 15 найменувань). Крім 30 підданих селян, гамарню обслуговували кваліфіковані наймані робітники [5, с. 44]

Отже, поряд з цеховим та кустарним виробництвом, у волинських містах і містечках наприкінці ХУІІІ ст. виникли перші мануфактури, засновані переважно на праці кріпосних селян, хоча існували мануфактури, на яких використовувалася вільнонаймана праця. Поява цієї нової структури виробництва зумовлювалася переважно економічними інтересами великих землевласників, а також потребами держави, особливо щодо військового забезпечення. Зустрічаються різні типи мануфактур - від централізованих до розсіяних, які зосереджувались у Новоград-Волинському, Заславському, Житомирському та Рівненському повітах.

Література

1. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі: ЦДІАК України), ф. 442 «Канцелярія київського, подільського, волинського генерал-губернатора», оп. 1, спр. 2040, 467 арк.
2. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 6476, 142 арк.
3. Вітренко В. Створення виробництва «білого золота» на Волині в кінці ХУІІІ - на початку ХХ ст. / В. Вітренко // Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині. -

Науковий збірник. (Вип. 2) - 2009 р. - С. 259-268.

4. Засипко М. Розвиток мануфактурного виробництва в період гетьманування Д. Апостола / М. Засипко // Г аличина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. - Івано-Франківськ, 2013. - Вип. 22-23: До 85-річчя акад. В. Грабовецького. - С. 154-158.

5. Карліна О. М. Стан розвитку ремесел і промислів у західних повітах Волинської губернії наприкінці XVIII ст. / О. Карліна // Науковий вісник ВДУ: Історичні науки. - Луцьк, 1998. - Вип. 1. - С. 42-45.

6. Карліна О. Суконне виробництво в містах і містечках Волинської губернії (кінець XVIII ст. - початок 1860-х років) / О. Карліна // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. - 2015. - Вип. 5. - С. 15-21.

7. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні / О. Нестеренко. - К.: Вид-во АН УРСР, 1959-1962. - Ч. 1-2. - Ч. 2: Фабрично-заводське виробництво. - 1962. - 580 с.

8. Соловійова Т. Суконне виробництво Волинської губернії в першій чверті XIX століття / Т. Соловійова, О. Ткаченко // Переяславський літопис: зб. наук. ст. - Переяслав-Хмельницький, 2014. - Вип. 5. - С. 17-22.